

Migranten uit Midden-
en Oost-Europese
landen in Nederland
door de tijd gevolgd:
een vergelijking tussen
twee panelonderzoeken

Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd: een vergelijking tussen twee panelonderzoeken

Mérove Gijsberts (SCP)

Marcel Lubbers (RU)

Jaco Dagevos (SCP/EUR)

Joost Jansen (EUR)

Godfried Engbersen (EUR)

Erik Snel (EUR)

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2015

SCP-publicatie 2015-13

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

ISBN 978 90 377 0744 1

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

1	Inleiding	4
	Noten	5
2	Het SCIP-onderzoek	6
	Noten	11
3	Het Erasmus Universiteit onderzoek	12
4	Conclusies. Wat levert de vergelijking op?	17
	Bijlagen	20
	Literatuur	24
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	25

1 Inleiding

Sinds de toetreding in 2004 en 2007 van nieuwe EU-lidstaten zijn er naar schatting 340.000 Midden- en Oost-Europeanen in Nederland komen wonen en werken (Van der Heijden et al. 2013).¹ De meesten van hen zijn Polen, op afstand gevolgd door Bulgaren, Roemenen en Hongaren. Dit aantal gaat gepaard met een toegenomen publieke en politieke aandacht voor de thematiek van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. De verwachte toename van het aantal Bulgaren en Roemenen in 2014 – na afschaffing van de tot dan toe vereiste tewerkstellingsvergunning – blijft echter uit. In academisch- en beleidsonderzoek is er steeds meer aandacht voor arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa en hun maatschappelijke positie. Het meeste van het tot dusverre verrichte onderzoek is cross-sectioneel van aard. Op één moment in de tijd zijn onder migranten uit deze landen surveys gehouden om hun leefsituatie in kaart te brengen (zie bijv. Engbersen et al. 2011; Dagevos 2011; Gijsberts en Lubbers 2013). Dit heeft tot belangrijke kennisvermeerdering geleid. Onderbelicht is echter hoe recente migranten uit deze landen verder hun weg zijn gaan vinden in de Nederlandse samenleving.

Om hier meer zicht op te krijgen is in internationaal verband het survey *Socio-Cultural Integration Processes among New Immigrants in Europe* (SCIP) gestart (zie Diehl et al. 2015). Dit is een internationaal vergelijkend en longitudinaal onderzoek naar de integratieprocessen van migranten die nog maar kort in het bestemmingsland zijn (Nederland, Duitsland, Engeland en Ierland). In Nederland zijn respondenten via een representatieve steekproef uit de GBA getrokken, waarna ze voor langere tijd worden gevolgd. Voor steekproeftrekking uit de GBA is gekozen omdat zodoende een representatieve steekproef mogelijk is van alle in die periode ingeschreven respondenten. Omdat het onderzoek zich in het bijzonder richt op *integratieprocessen* van recent binnengekomen migranten is inschrijving in de GBA een voordeel. Dit doet een migrant immers met name als hij of zij van plan is voor langere tijd te blijven. De uitkomsten van de eerste golf van het onderzoek zijn in juli 2013 gepubliceerd in het rapport *Nieuw in Nederland* (Gijsberts en Lubbers 2013, zie ook Gijsberts en Lubbers 2014 en Lubbers en Gijsberts 2013). Het ging om recente migranten die zich in 2009 en 2010 in de GBA hebben ingeschreven en binnen anderhalf jaar na inschrijving zijn geïnterviewd. In totaal zijn ruim 800 Poolse en 400 Bulgaarse migranten geïnterviewd (naast migranten uit Turkije, Marokko, Suriname en de Antillen). Inmiddels heeft de tweede golf van dit onderzoek plaatsgevonden. Over veranderingen in de leefsituatie van de Poolse en Bulgaarse migranten na langer verblijf in Nederland wordt door het SCP in samenwerking met de Radboud Universiteit in het voorjaar van 2015 gepubliceerd (zie Gijsberts en Lubbers 2015).² Overigens heeft het SCP ook een publicatie in de maak die zich richt op de positie van recent ingeschreven Roemenen. Om een vergelijking met de uitkomsten onder de Polen en Bulgaren mogelijk te maken is gekozen voor een survey onder deze groep met precies dezelfde opzet en vraagstelling.

Ook de Erasmus Universiteit heeft een deel van de Poolse, Bulgaarse en Roemeense migranten die zij in 2009 en 2010 voor het eerste interviewde een tweede keer benaderd

om een interview af te nemen. Het onderzoek had een andere aanpak. De onderzoekers van de Erasmus Universiteit zijn gericht op zoek gegaan naar respondenten op plekken waar veel arbeidsmigranten wonen en werken. Er werd gebruik gemaakt van de zogenoemde sneeuwbalmethode, waarbij nieuwe respondenten via bestaande respondenten werden geworven. Of respondenten al dan niet in de GBA stonden ingeschreven deed niet ter zake bij de selectie van de respondenten. Voor deze opzet is gekozen omdat vooral tijdelijke of circulaire arbeidsmigranten zich niet inschrijven in de GBA (Van der Heijden et al. 2013; Engbersen en Snel 2013). Op deze wijze zijn tussen 2009 en 2011 ruim 650 interviews afgenomen. Van de Poolse respondenten was 43% niet in de GBA geregistreerd, van de Roemeense 29% en van Bulgaarse 35%. De uitkomsten van de eerste golf van het onderzoek zijn gepubliceerd in het rapport *Arbeidsmigratie in vieren* (Engbersen et al. 2011), die van de tweede golf in *Migratiepatronen in dynamisch perspectief* (Engbersen et al. 2014) en *Footloose migranten in beeld* (Snel et al. 2014).

In deze notitie vergelijken we beide methoden om migranten uit Midden- en Oost-Europa longitudinaal te volgen. Het is daarmee een methodologische notitie. Voor inhoudelijke bevindingen met betrekking tot ontwikkelingen in leefsituatie verwijzen we naar het onlangs verschenen SCP-rapport (Gijsberts en Lubbers 2015); alsmede de in oktober 2014 gepubliceerde studies van de EUR (Engbersen et al. 2014; Snel et al. 2014). Deze notitie beschrijft hoe het panelonderzoek volgens beide methoden is verlopen. Daarbij wordt ingegaan op de mate van paneluitval en op de vraag in hoeverre deze uitval selectief is. Ingegaan wordt op de verschillen tussen beide methoden en de mogelijke redenen daarvan. De opzet van deze notitie is als volgt. In paragraaf 2 bespreken we het SCIP panelonderzoek. In paragraaf 3 doen we hetzelfde voor het EUR panelonderzoek. In paragraaf 4 beantwoorden we de vraag wat de vergelijking oplevert en welke implicaties dit heeft voor vervolgonderzoek.

Noten

- 1 Dit is een schatting van het aantal personen uit Midden- en Oost-Europese landen van 15 jaar en ouder in Nederland van enkele jaren geleden (2010).
- 2 Dezelfde respondenten worden ook nog een derde keer ondervraagd, weer anderhalf jaar later. Bovendien is inmiddels met behulp van een subsidie van NWO en in een samenwerkingsverband tussen de Radboud Universiteit, de Universiteit Utrecht en het SCP een vers panelonderzoek gestart waarin recente migranten uit vier landen (Polen, Bulgarije, Turkije en Spanje) de eerste zes jaar na inschrijving in de GBA worden gevolgd en in totaal vier keer worden geïnterviewd, het NIS2NL onderzoek (New Immigrant Survey to the Netherlands).

2 Het SCIP-onderzoek

De panelgegevens van het SCIP survey

De doelpopulatie van het SCIP-onderzoek waarover is gepubliceerd in *Nieuw in Nederland* bestaat uit Poolse en Bulgaarse migranten van 18 jaar en ouder die zich tussen september 2009 en december 2010 hebben ingeschreven in de Nederlandse Gemeentelijke basisadministratie (GBA) als nieuwe inwoner van Nederland. Er zijn circa 800 Polen en 400 Bulgaren face-to-face in de eigen taal geïnterviewd. Daarnaast zijn ook recente migranten uit Turkije meegenomen ter vergelijking met de migranten uit Polen en Bulgarije. De migranten zijn gevraagd om eind 2010, dan wel begin 2011 deel te nemen aan de eerste golf van het panelsurvey 'Sociaal-culturele integratie processen' (SCIP). Dit betekent dat we ons uitsluitend richten op de in Nederland ingeschreven Polen en Bulgaren. Uit ander onderzoek is bekend dat lang niet alle migranten uit deze landen zich inschrijven (Van der Heijden et al. 2013). Volgens schattingen van enkele jaren geleden staat circa driekwart van de Polen die in Nederland verblijven geregistreerd (in of de GBA of de werknemersbestanden). Onder de Bulgaren en Roemenen is een minderheid geregistreerd (zie van der Heijden et al. 2013). De niet-ingeschrevenen zijn dus niet in dit onderzoek vertegenwoordigd. In de tweede golf van het SCIP onderzoek is bij de nog in Nederland woonachtige personen een uitgebreide vragenlijst afgenomen om vast te stellen welke veranderingen zich in hun positie hebben voorgedaan. Dit interview is afgenomen ongeveer 18 maanden nadat zij voor het eerst zijn geïnterviewd. De dataverzameling vond plaats in twee tranches. Migranten die in golf 1 tussen november 2010 en februari 2011 hadden deelgenomen werden van eind april 2012 tot de zomer van 2012 benaderd. Migranten die van februari 2011 tot juni 2011 hadden deelgenomen, werden benaderd na de zomer van 2012 tot januari 2013. In deze tweede golf zijn in hoofdzaak face-to-face interviews afgenomen. Daarnaast is een klein gedeelte van de Polen telefonisch geïnterviewd. Dit is gedaan omdat de tweede golf in de andere landen die deelnemen aan het SCIP project gepland was om telefonisch plaats te vinden¹ en we zodoende voor Nederland effecten van het verschil in benadering kunnen achterhalen. Vlak voordat het onderzoek het veld in ging, heeft het CBS de adressen van de respondenten die hadden aangegeven mee te willen werken aan een tweede onderzoek geupdate. Zodoende was het mogelijk om degenen die inmiddels binnen Nederland verhuisd bleken, op hun nieuwe adres te benaderen. Ook konden we zo achterhalen wie zich inmiddels uit de GBA had uitgeschreven, en dus niet meer benaderd kon worden.

De migranten die nog in Nederland wonen, zijn dus voor een tweede keer geïnterviewd waardoor op diverse terreinen de veranderingen in leefsituatie vastgesteld kunnen worden. Met de verzamelde panelgegevens kunnen we deze veranderingen op individueel niveau vaststellen. Dat is in Nederland voor deze migranten uit Midden- en Oost-Europa op de meeste integratie-indicatoren niet eerder mogelijk geweest (met uitzondering van een aantal structurele kenmerken in het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS). Ook in internationaal opzicht is onderzoek waarin migranten worden gevolgd gedurende de

eerste fase na hun migratie vrij uniek. Dit SCIP-onderzoek is tegelijkertijd uitgevoerd in drie andere Europese landen (Duitsland, Engeland en Ierland) (zie Diehl et al. 2015) en kan worden gezien als de Europese tegenhanger van het New Immigrant Survey (NIS) in de Verenigde Staten (Jasso et al. 2000).

Respons tweede golf is redelijk goed

De respons onder de benaderde personen is in de tweede golf redelijk goed te noemen: 69% onder migranten uit Polen, 64% onder de migranten uit Bulgarije en 82% onder de migranten uit Turkije (zie tabel 2.1). Dit is de respons onder de migranten die na het eerste interview aangaven nog mee te willen werken aan het tweede onderzoek, en nog in Nederland in de GBA stonden ingeschreven. Na de eerste golf wilde 14% van de Polen en Bulgaren en 20% van de Turken niet meer deelnemen aan een tweede interview. Van de Bulgaren stond anderhalf jaar na de eerste golf 27% niet meer ingeschreven in de GBA, van de Polen 17% en van de Turken 15%.² Deze respondenten zijn in de tweede golf logischerwijs niet meer benaderd. Daarnaast bleek een deel van Polen en Bulgaren al langer in Nederland te wonen dan de duur van hun GBA inschrijving. Omdat het onderzoek zich richtte op recente migranten in Nederland is besloten om ook migranten die langer dan 4 jaar in Nederland woonden ten tijde van het eerste onderzoek, niet nogmaals te benaderen (11% van de Polen en Bulgaren).

Houden we rekening met de uitval ten opzichte van alle respondenten die aan de eerste meting hebben meegedaan (de zogenaamde paneluitval), dan komen we uit op een respons van 43% onder Polen, 34% onder Bulgaren en 56% onder Turken. Deze aandelen onder de Polen en Turken zijn vergelijkbaar met de resultaten zoals ze in Duitsland zijn behaald in hetzelfde onderzoek (daar hebben ze alleen onderzoek verricht onder deze twee groepen). Onder de Bulgaarse migranten is de paneluitval het hoogst. Dit is een direct gevolg van het hoge aandeel dat inmiddels uit Nederland is vertrokken (uitgeschreven uit de GBA). In totaal zijn er in het tweede onderzoek 376 interviews onder migranten uit Polen, 157 interviews onder migranten uit Bulgarije en 464 onder migranten uit Turkije gerealiseerd.

Tabel 2.1

Responsoverzicht tweede golf SCIP voor Polen, Bulgaren en Turken

	Polen		Bulgaren		Turken	
	(n)	%	(n)	%	(n)	%
netto steekproef in de eerste golf	874	100%	456	100%	830	100%
1. niet benaderd: respondent niet langer ingeschreven in de GBA	146	16,7	121	26,5	124	14,9
2. niet benaderd: respondent heeft geheim adres	12	1,4	8	1,8	10	1,2
3. weigering om deel te nemen na de eerste golf	119	13,6	65	14,3	167	20,1
4. niet benaderd: respondent langer dan 4 jaar in Nederland tijdens de eerste golf	100	11,4	49	10,7	2	0,2
benaderd ^a	547	62,6	244	53,5	569	68,6
non-respons: geen contact	93	10,6	50	11,0	62	7,5
fout adres ^b	38	4,4	24	5,3	26	3,1
respondent niet bereikt	55	6,3	26	5,7	26	3,1
non-respons: anders (bv. ziek)	5	0,6	3	0,7	0	0,0
non-respons: weigering	73	8,4	34	7,5	43	5,2
respons: afgeronde tweede golf interviews (% van alle de eerste golf interviews)	376	43,0	157	34,4	464	55,9
repons: afgeronde tweede golf interviews (% van benaderde respondenten in de tweede golf)	376	68,7	157	64,3	464	81,5

a De redenen van het niet benaderen kunnen overlappen waardoor het percentage van benaderde personen in golf 2 niet gelijk is aan 100 minus de som van de redenen van het niet benaderen.

b Tijdens de benadering kwam naar voren dat de respondent niet meer op het adres woonachtig was.

Bron: Gresser en Schacht (2015)

Is er sprake van selectieve paneluitval?

Zoals aangegeven zijn er verschillende redenen waarom respondenten niet meer meedoen aan de tweede golf: respondenten kunnen al hebben geweigerd in de eerste golf om opnieuw benaderd te worden, respondenten kunnen zich inmiddels hebben uitgeschreven uit de GBA en tijdens het veldwerk van de tweede golf kunnen zij hebben geweigerd deel te nemen of niet zijn bereikt. Om te bezien of deze paneluitval selectief is, is onderzocht in hoeverre er verschillen bestaan naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en of de migranten werk hadden ten tijde van de tweede golf. De betreffende tabellen zijn te vinden in de bijlage.

Onder Bulgaren en Turken is er geen selectieve paneluitval geweest naar geslacht. Onder de Poolse migranten hebben mannen in de tweede golf echter significant minder vaak deelgenomen dan vrouwen. Poolse mannen bleken vaker te weigeren tijdens de eerste golf om nog een keer mee te doen aan de tweede golf, bleken vaker langer dan vier jaar in

Nederland te wonen en bleken vaker te zijn uitgeschreven uit de GBA dan de Poolse vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de Poolse, Bulgaarse en Turkse migranten verschilt niet significant tussen de eerste golf en de tweede golf (rekening houdend met dat de hele groep tijdens de tweede golf anderhalf jaar ouder was).

Onder de Polen was de uitval onder de laagst opgeleiden wat groter dan onder de hoogst opgeleiden, maar de verschillen zijn bescheiden (maar wel statistisch significant). Onder de Bulgaren was het aantal weigeringen relatief hoog onder de laagst opgeleiden, terwijl het aandeel uitschrijvingen uit de GBA hoger was onder de hoger opgeleiden. Per saldo bleef daardoor de Bulgaarse steekproef qua opleiding in de tweede golf gelijk aan die van de eerste golf. Onder de Turkse migranten is de uitval het hoogst onder de hoger opgeleiden. Ook onder de Turkse migranten is het percentage dat zich uitschreef uit de GBA het hoogst onder de hoogst opgeleiden.

Ten slotte de uitval van werkenden en niet-werkenden. Onder Bulgaren is de uitval significant hoger onder migranten die in golf 1 werken of studeren. De uitval is juist minder groot onder Bulgaren die werkloos waren. Voor de Polen vinden we geen selectieve uitval naar het al dan niet hebben van werk. Turken die ten tijde van het eerste onderzoek werk hadden, doen relatief vaak mee aan het tweede onderzoek, terwijl er juist een sterke uitval is onder Turken die in de eerste golf onderwijs volgden.

Al met al zijn er enkele aanwijzingen dat niet alle groepen Polen en Bulgaren een even sterke kans hadden om terug te keren. Daardoor is de paneluitval onder bepaalde categorieën sterker dan onder andere. Maar we vinden ook verschillen die toegeschreven zijn aan hogere non-respons in golf 2 onder bepaalde groepen. Dit heeft geleid tot sterkere paneluitval van Poolse mannen, enigszins van lager opgeleide Polen en een hogere uitval van werkende en studerende Bulgaren tussen de twee golven van het panelonderzoek.

Kenmerken van vertrekkers

In het SCIP-project is samengewerkt met het CBS. Voordeel hiervan is dat we van onze respondenten weten wie er bij aanvang van de tweede golf van het onderzoek uit de GBA is uitgeschreven en, omdat we ze bij de eerste benadering wel hebben geïnterviewd, weten welke kenmerken deze groep heeft. Ook hierover is uit eerder onderzoek nog vrij weinig bekend. We kunnen dus meer zicht krijgen in hoeverre de vertrekkers afwijken van degenen die zijn gebleven.

Bij de tweede meting – dus anderhalf jaar later – blijkt dat 17% van de Poolse en 27% van de Bulgaarse migranten niet meer is ingeschreven in de GBA. We gaan er van uit dat degenen die zich uitschrijven uit de GBA uit Nederland zijn vertrokken. Onder de Turkse migranten ligt dit aandeel op 15%.³ Overigens zal het werkelijke aandeel vertrekkers hoogstwaarschijnlijk hoger liggen. Een deel van degenen die niet bereikt zijn in het onderzoek, kunnen inmiddels ook al uit Nederland vertrokken zijn.

In tabel 2.2 kijken we hoe de groep vertrekkers is samengesteld. Arbeidsmigrantten zijn duidelijk vaker vertrokken dan gezinsmigrantten, en Bulgaarse arbeidsmigrantten vaker dan Poolse arbeidsmigrantten. Poolse en Bulgaarse mannen zijn vaker vertrokken dan vrouwen, en voor de Bulgaren geldt daarnaast dat de jongere groep (30-minners) wat vaker vertrekt

uit Nederland. De groep die het vaakst al weer vertrokken is, zijn de Bulgaarse studiemigranten. Daarvan is inmiddels 38% weer uit Nederland weg. We zagen in de eerste publicatie al dat hun verblijfsdoel in de meeste gevallen tijdelijk is en hier zien we inderdaad dat binnen drie jaar na komst ruim een derde is vertrokken (al dan niet na afronding van de studie). We zien geen verschil in aandeel dat vertrekt tussen de Turkse en etnische Bulgaren.

Tabel 2.2

Uitgeschreven uit de GBA naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

	Pools (n = 874)	Bulgaars (n = 456)
vrouw	11	25
man	22	29
18-30 jaar	18	29
≥ 30 jaar	15	23
max. bao/vbo/mavo	18	27
mbo/hbo/wo	16	28
arbeidsmigrant	17	29
gezinsmigrant	11	12
studiemigrant	-	38
Turkse Bulgaren		26
etnische Bulgaren		28

- is onvoldoende cases

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11)

Wat bepaalt de kans op vertrek?

Wat zijn nu de bepalende factoren voor het al dan niet vertrekken uit Nederland? Hierop gaan we nader in in de vervolgrapportage. In grote lijnen laten de analyses zien dat migranten die naar Nederland zijn gekomen om redenen van arbeid, opleiding of andere redenen, significant vaker weggaan uit Nederland dan migranten die hier arriveerden om zich te herenigen met hun familie of om te trouwen. Migrant wiens partner en kinderen in Nederland wonen vertrekken ook minder vaak dan migranten zonder kinderen of zonder partner. Daarnaast blijkt dat vrouwen significant minder vaak vertrekken dan mannen, maar dit hangt samen met het verschil in migratiemotief (vrouwen komen vaker voor gezinsredenen; mannen voor werk). Er is geen verschil tussen de vertrekkers en degenen die nog zijn gebleven in het aandeel met werk. Mensen die bij de eerste meting vaker zeiden te willen vertrekken, zijn anderhalf jaar ook daadwerkelijk vaker teruggekeerd. Toch is

ook een aanzienlijk deel van degenen die anderhalf jaar eerder aangaven te willen vertrekken, nog steeds in Nederland.

Van de onderzochte kenmerken in deze rapportage is er een aspect dat duidelijk verschilt tussen de migranten die bij aanvang van de tweede golf van het onderzoek nog ingeschreven stonden en de migranten die zich hebben uitgeschreven: de beheersing van de Nederlandse taal. Migranten die zijn vertrokken, spraken de Nederlandse taal beduidend (en significant) minder goed dan de migranten die zijn gebleven. Zij hebben niet geïnvesteerd in de Nederlandse taal, niet onwaarschijnlijk omdat zij de bedoeling hadden maar kort in Nederland te blijven. Een interessante vraag is nu of de migranten die de intentie hadden om kort te blijven maar toch zijn gebleven, minder geïnvesteerd hebben in de taal – al tijdens de eerste golf van het onderzoek – dan de blijvers die de intentie hadden om te blijven. Dit blijkt zo te zijn. De migranten die de intentie hadden om voor langere tijd in Nederland te blijven investeerden meer in het leren van de Nederlandse taal dan de migranten met een korter verblijfsperspectief. Hoewel migranten met een korter verblijfsperspectief die zich niet uit hebben geschreven bij aanvang van het tweede onderzoek de taal beter beheersen dan zij die zich wel hebben uitgeschreven, is de taalbeheersing wel minder goed dan onder hen die een langer verblijfsperspectief hadden (ongeacht of zij zich hebben uitgeschreven of niet). Zo'n 75% van de migranten die aangaven te willen vertrekken hebben zich bijna twee jaar later niet uitgeschreven. Toch hebben zij een minder grote investering gemaakt in de Nederlandse taal dan zij die van meet af aan al in Nederland wilden blijven.

We hebben ook gekeken naar de relatie met indicatoren van sociaal-culturele integratie. We zien dat een betere sociale inbedding in Nederland (meer contact met autochtone Nederlanders) tot een kleinere vertrek kans leidt. We vinden geen relatie met discriminatie ervaringen: het is niet zo dat degenen die zich vaker gediscrimineerd voelen, vaker vertrekken. Ook is het niet zo dat mensen die niet tevreden zijn met hun eigen migratie, vaker vertrekken. Dat deze ontevredenheid of negatieve ervaring niet tot terugkeer leidt kan betekenen dat de economische baten die men ervaart door de migratie groter zijn dan de kosten die men ervaart door te leven in een samenleving die men beschouwt als discriminerend tegenover de groep.

Noten

- 1 In Duitsland is halverwege het veldwerk besloten ook een deel van de respondenten face-to-face te interviewen.
- 2 De migranten die in de eerste meting aangaven dat zij langer dan vier jaar woonachtig waren in Nederland (ondanks dat zij nog maximaal 18 maanden stonden ingeschreven in de GBA) zijn niet meer benaderd in de tweede meting. In de eerste rapportage (*Nieuw in Nederland*) zijn deze migranten ook al uitgesloten bij de beschrijving.
- 3 De tweede golf is in twee gedeelten uitgevoerd. Daarom is hier gekeken naar de uitschrijvingen bij aanvang van de eerste tranche (maart 2012) en die bij de tweede tranche (augustus 2012), en deze zijn gecombineerd om het totale aandeel uitschrijvingen te bepalen.

3 Het Erasmus Universiteit onderzoek

Zoals gezegd is in het Erasmus Universiteit (EUR)-onderzoek niet gebruik gemaakt van de GBA als steekproefkader. Hierdoor is ook informatie verzameld bij migranten die niet zijn ingeschreven in de GBA. Een van de redenen om voor deze benaderingswijze van respondenten te kiezen is dat tijdelijke en circulaire arbeidsmigranten beter in het onderzoek zijn vertegenwoordigd. Een tweede reden was om ook arbeidsmigranten in het onderzoek te betrekken die zonder werkvergunning naar Nederland waren afgereisd. Tot 1 januari 2014 gold een overgangsregeling voor Bulgaren en Roemenen waardoor zij een werkvergunning (TWV) nodig hadden om toegang te krijgen tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Er waren indicaties dat de groep die zonder werkvergunning in Nederland verbleef vaak niet geregistreerd was (vgl. Engbersen et al. 2013; Snel et al. 2014). In juni 2013 is de Erasmus Universiteit gestart met een pilotstudie om 1) na te gaan in hoeverre de gegevens die via het eerder uitgevoerde EUR-onderzoek geschikt is om respondenten in te tijd te volgen en 2) na te gaan of er sprake is van veranderingen in migratieloopbanen en patronen van sociaaleconomische en sociaal-culturele integratie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten. Teneinde mogelijke veranderingen en determinanten hierin vast te kunnen stellen, zijn aan respondenten ruim 40 vragen voorgelegd die ook tijdens de eerste golfinterviews (afgenomen in 2009 en 2010) gesteld zijn.

Tijdens de eerste golfinterviews is aan respondenten gevraagd om contactgegevens achter te laten in de vorm van een telefoonnummer of emailadres. Belangrijk om daarbij te vermelden is dat de EUR-studie in eerste instantie niet is opgezet als panelstudie. Respondenten zijn er dan ook niet expliciet gewezen op de mogelijkheid dat ze in toekomst wellicht opnieuw benaderd zouden worden. Van de 654 respondenten die in de eerste golf zijn geïnterviewd, hebben 335 respondenten hun telefoonnummer en/of e-mail adres achtergelaten. Aan de hand van deze contactgegevens is geprobeerd respondenten opnieuw te benaderen. Uiteindelijk zijn er in tijdens de tweede golf 80 interviews afgenomen (waarvan 8 met retourmigranten of respondenten die naar andere landen zijn gemigreerd). Migranten die niet meer in Nederland wonen, hebben niet de volledige vragenlijst doorlopen, maar hebben aangegeven of, en zo ja wanneer, ze de intentie hebben om ooit weer naar Nederland te komen. Afgemeten aan de totale groep in de eerste golf bedraagt in de tweede golf de respons 12% (80 van de 654) respondenten. Van de personen die hun email of telefoonnummer hebben achtergelaten, heeft 24% gerespondeerd (80 van de 335).

Wervingsstrategieën

Er zijn in totaal vijf Poolse, Roemeense en Bulgaarse interviewers ingezet om met de beschikbare contactgegevens de respondenten opnieuw te benaderen. Daartoe zijn verschillende strategieën (soms in combinatie) toegepast om de respons te maximaliseren. Tabel 3.1 geeft een overzicht van de effectiviteit van de verschillende wervingsstrategieën. Allereerst hebben de interviewers geprobeerd respondenten te bellen wanneer ze de beschikking hadden over een telefoonnummer. Dit is de meest effectieve methode geble-

ken om respondenten te bereiken en interviews af te nemen. In 35% van de gevallen slaagde men erin contact te leggen met respondenten, waarvan uiteindelijk 55% bereid was om een interview te geven. Veel telefoonnummers bleken echter niet meer in gebruik of er werd niet opgenomen. Het inspreken van een voicemailbericht of het sturen van een Sms-bericht hielp doorgaans niet om alsnog met deze mensen in contact te komen. In sommige gevallen bleek het mogelijk om via andere respondenten werkende telefoonnummers te verkrijgen om zodoende alsnog in contact te komen met een respondent. Deze strategie bleek met name te werken voor de Poolse interviewers, die sommige respondenten nog kenden van de eerste golf en omdat een gedeelte van de Poolse respondenten van elkaar wist tijdens de eerste golf te zijn geïnterviewd.

Wanneer men de beschikking niet had over een telefoonnummer of een respondent niet telefonisch bereikbaar was, schakelden de interviewers over op het benaderen van respondenten via digitale kanalen. De respondenten die een e-mail adres hadden achtergelaten werden benaderd. Het aantal reacties hierop was relatief laag, namelijk zo'n 30%, waarvan uiteindelijk een op de vier respondenten bereid gevonden werd mee te werken. De laatste mogelijkheid om alsnog in contact te komen met potentiële respondenten, was via sociale netwerksites zoals Facebook, LinkedIn en de Poolse sociale netwerksite 'Nasza Klasa'. Uiteindelijk is men er bij 6 respondenten in geslaagd hen via deze digitale wegen te contacteren.

Van de verschillende groepen nationaliteiten waren de Poolse respondenten relatief gezien het gemakkelijkst te benaderen. Van de 237 potentiële Poolse respondenten is met behulp van twee interviewers met 65 Polen contact gelegd (waarvan 4 met migranten die niet meer in Nederland verbleven). Het overgrote deel van deze contacten is tot stand gekomen via werkende telefoonnummers op de lijst met contactgegevens en in vier gevallen met behulp van informatie verkregen via andere respondenten. Slechts 10 respondenten waren niet bereid om mee te werken aan een interview. Over het algemeen waren de Poolse respondenten, voor zover te bereiken, bereid mee te werken en eventueel hulp te leveren met het vinden van andere potentiële respondenten.

De groep Bulgaren met contactgegevens vormde de kleinste groep (35). Hiervan is met 12 Bulgaren contact geweest, waarvan er uiteindelijk 9 bereid zijn gevonden mee te werken. In vergelijking tot de andere groepen zijn er relatief veel respondenten benaderd via e-mail (de helft). Daarentegen bleek het tamelijk lastig Roemeense respondenten te benaderen. Van de 66 Roemenen met contactgegevens is er met 19 potentiële respondenten contact geweest, waarvan 12 respondenten weigerden mee te werken. Uiteindelijk hebben er 7 telefonische interviews plaatsgevonden, waarvan 4 met migranten die niet meer in Nederland verbleven. De Roemeense interviewster gaf aan dat Roemeense respondenten over het algemeen negatief waren om opnieuw mee te werken.

Tabel 3.1

Overzicht effectiviteit wervingsstrategieën per communicatiemiddel en herkomst (absolute aantallen)

	telefoonnummer		
	informatie	bereikt	geïnterviewd
Polen	205	86	48
Roemenen	42	8	5
Bulgaren	20	6	4
	e-mail adres		
	informatie	bereikt	geïnterviewd
Polen	97	36	5
Roemenen	44	9	1
Bulgaren	16	5	4
	contactgegevens via andere resp.		
	informatie	bereikt	geïnterviewd
Polen	19	17	8
Roemenen	0	0	0
Bulgaren	0	0	0
	sociale netwerksites		
	informatie	bereikt	geïnterviewd
Polen	11	6	4
Roemenen	20	2	1
Bulgaren	7	1	1

Selectiviteit van de respons EUR-onderzoek

Niet alle respondenten die tijdens de eerste golf interviews contactgegevens hebben achtergelaten, zijn tijdens de tweede golf daadwerkelijk bereikt of bereid gevonden mee te werken aan een nieuw interview. Omdat een relatief geringe respons mogelijkwijs tot selectieve onderzoeksresultaten kan leiden, worden in deze paragraaf de respondenten vergeleken uit golf 2 met alle respondenten uit golf 1 en de groep die contactgegevens heeft achtergelaten. De vergelijking is gebaseerd op zowel algemene kenmerken als belangrijke indicatoren die bindingen met Nederland en het land van herkomst meten (Engbersen et al. 2011). De vergelijking (zie tabel 3.2) berust op kenmerken van respondenten zoals gemeten tijdens golf 1 (to) om te controleren voor eventuele veranderingen in de tijd.

Voor wat de kenmerken geslacht en leeftijd betreft, valt op dat de vier groepen ongeveer het zelfde samengesteld zijn. Qua opleidingsniveau zijn de vier groepen vrijwel identiek. Wel valt op dat er in de tweede golf relatief meer Polen hebben deelgenomen. Dit kan onder meer het gevolg zijn van het feit dat leden deze groep vaker contactgegevens hadden verschaft. Op indicatoren van sociaal-culturele integratie scoort de groep respondenten uit golf 2 steeds iets beter dan de totale groep respondenten uit golf 1. In golf 2 blijken

bijvoorbeeld veel meer respondenten aanwezig te zijn die in 2011 geregistreerd stonden in de gemeentelijke basisadministratie en een BSN-nummer (voorheen SOFI-nummer) hadden. Onder de deelnemers van de tweede golf is het aantal Nederlandse vrienden wat hoger en men spreekt wat vaker Nederlands. Dit kan erop wijzen dat er binnen de groep respondenten uit golf 2 sprake is van een lichte oververtegenwoordiging van 'gevestigde' respondenten. Wel is in golf 2 de werkloosheid iets hoger. Voor wat betreft de bindingen van migranten met hun herkomstland vertonen de vier groepen grote gelijkenissen. Het percentage van het inkomen dat de respondenten uit golf 2 (op to) aan remittances besteedden, is lager dan dat van de totale groep respondenten. Ook dit kan erop wijzen dat de geanalyseerde groep respondenten uit golf 2 uit relatief meer gevestigde migranten bestaat.

De clustering van migranten in een van de vier ideaaltypische arbeidsmigratiepatronen bevestigt bovenstaande vermoedens. Waar de totale groep respondenten uit golf 1 nog voor 37% uit 'footloose migranten' en 26% uit 'settlers' bestond, bestaat de groep respondenten die ook in de analyse van golf 2 opgenomen zijn voor 25% uit 'footloose' migranten en 38% uit 'settlers'. Het aantal jaren dat respondenten tijdens (op to) in Nederland waren, laat eenzelfde beeld zien (respondenten uit golf 1 waren gemiddeld 2,5 jaar in Nederland, tegenover 3,5 jaar in golf 2). Uit bovenstaande observaties kan geconcludeerd worden dat er relatief meer gevestigde migranten (gekenmerkt op basis van gegevens op tijdstip o (to)) meegewerkt hebben aan het longitudinale onderzoek.

Tabel 3.2

Vergelijking groepskenmerken EUR-onderzoek golf 1 en 2 (op to)

	golf 1, totaal (n = 654)	golf 1, contactgeg. (n = 335)	golf 2 (incl. retourmigranten) (n = 80)	golf 2 (in analyse) (n = 72)
geslacht				
vrouw	42%	45%	49%	47%
man	57%	55%	51%	52%
gem. leeftijd	31,8 (8,9)	31,3 (8,6)	33,3 (9,7)	32,9 (9,2)
land van herkomst				
Polen	58%	70%	80%	84%
Roemenie	17%	20%	9%	4%
Bulgarije	25%	10%	11%	11%
opleiding				
geen/primair	3%	2%	4%	3%
secundair	13%	10%	7%	8%
hoger	64%	64%	64%	64%
universitair	19%	23%	22%	21%
overig	1%	1%	3%	3%
spreekt Nederlands (gemiddelde van 0=nooit; 4=heel vaak)	1,2 (1,1)	1,3 (1,1)	1,5 (1,1)	1,5 (1,1)
bezit SOFI-nummer	84%	93%	97%	97%

	golf 1, totaal (n = 654)	golf 1, contactgeg. (n = 335)	golf 2 (incl. retourmigranten) (n = 80)	golf 2 (in analyse) (n = 72)
GBA geregistreerd	61%	62%	75%	75%
# Nederlandse vrienden	0,9 (1,1)	0,9 (1,1)	1,2 (1,2)	1,2 (1,2)
arbeidsmarktpositie				
werkloos	9%	9%	15%	15%
informeel werk	18%	9%	9%	10%
tijdelijk werk	56%	64%	61%	60%
zelfstandig	11%	10%	10%	11%
permanent contract	6%	8%	5%	4%
gem. # weken in LVH	4,2 (4,3)	4,4 (4,6)	4,2 (3,1)	4,4 (3,1)
gem. % inkomen aan remittances	15% (22,7)	12% (19,7)	11% (17,8)	10% (15,2)
% woning (huur & koop) in LVH	47%	42%	51%	50%
% Investeert in LVH	17%	17%	19%	21%
type arbeidsmigrant				
vestiger	26%	28%	35%	38%
circulair	16%	11%	10%	10%
transnationaal	21%	24%	26%	28%
footloose	37%	37%	29%	25%
aantal jaar in NL	2,5 (2,3)	2,7 (2,5)	3,4 (3,7)	3,5 (3,8)

4 Conclusies. Wat levert de vergelijking op?

Het volgen van individuele migranten is belangrijk om zicht te krijgen op de ontwikkeling van hun sociaaleconomische en sociaal-culturele positie. Vindt en behoudt men werk, verandert de omvang en samenstelling van het netwerk, in hoeverre slagen migranten er in om Nederlands te leren en zijn er veranderingen in oriëntatie op en appreciatie van de ontvangende samenleving? Dit zijn allemaal relevante vraagstukken voor inzicht in het verloop van de integratie van migranten. Beleidsmakers en onderzoekers zouden dus gericht moeten zijn op het verzamelen van dit soort informatie. Waar het onderzoek naar migranten betreft is evenwel de beschikbaarheid van panelgegevens betrekkelijk beperkt, ook voor de vier grote niet-westerse migrantengroepen. Dat recentelijk voor migranten uit Midden- en Oost-Europa twee dataverzamelingen met panelgegevens zijn uitgevoerd, is in dat licht dan ook bijzonder te noemen. In deze notitie hebben we het SCIP- en het EUR-onderzoek met elkaar vergeleken. Een eerste conclusie is dat het uitvoeren van panelonderzoek onder deze migranten mogelijk is. Beide onderzoeken, hoe verschillend in opzet ook, leiden tot een nieuwe golf van respondenten op grond waarvan het inzicht in de positieverwerving wordt vergroot. Beide onderzoeken laten ook zien dat het uitvoeren van panelonderzoek geen sinecure is. Dat is in zijn algemeenheid zo en het geldt in het bijzonder voor onderzoek naar migranten uit Midden- en Oost-Europa. Dit is namelijk een nogal 'vluchtige' groep, met een substantieel aandeel dat maar kort in Nederland woont. Dat een deel van hen zich niet inschrijft in de GBA, draagt verder bij aan de complexiteit van panelonderzoek onder deze groepen. Wat we dan ook zien, is een aanzienlijke paneluitval. Het EUR-onderzoek slaagde er in om 12% van de oorspronkelijke respondenten opnieuw te ondervragen (en een kwart van de respondenten die hun contactgegevens hadden achtergelaten). Bij het SCIP ligt de respons substantieel hoger, en dan met name bij de Polen (43%) en in mindere mate bij de Bulgaren (34%). Dat leden van deze migrantengroepen vaak snel Nederland weer verlaten is een van de redenen voor de hoge uitval. Maar er zijn ook andere factoren. Een belangrijk knelpunt van het EUR-onderzoek is dat het niet is opgezet als panelonderzoek. Was dat wel het geval geweest, dan was meer expliciet gevraagd naar toestemming voor herbenadering, dan hadden de onderzoekers tussentijds contact kunnen onderhouden met de respondenten (door b.v. regelmatig een mail te sturen, check op telefoonnummer uit te voeren) en was mogelijk nagedacht over het instellen van een incentive om de belangstelling van respondenten op peil te houden. Nu was het 'pionieren' met een betrekkelijk lage respons als een van de gevolgen. Het SCIP-onderzoek is wel nadrukkelijk opgezet als panelonderzoek. Dit uit zich onder andere in een expliciete vraagstelling over herbenadering. Interessant aan het SCIP-onderzoek is dat de respons behoorlijk hoog is onder degenen die toestemming hebben gegeven om opnieuw benaderd te worden. Dat draagt kennelijk bij aan het boeken van respons in panelonderzoek. Wat hierbij verder een rol zal spelen is dat de tijd tussen de eerste en tweede benadering betrekkelijk kort was (circa anderhalf jaar). Een andere reden om expliciet toestemming te vragen voor herbenadering heeft met privacy-overwegingen te maken. Personen die dit

niet doen, mogen niet herbenaderd worden, ook niet via kanalen als facebook of linkedin. Het SCIP-onderzoek maakt gebruik van de GBA als kader. Dat heeft als voordeel dat adresgegevens kunnen worden geactualiseerd en dat kan worden vastgesteld wie is uitgeschreven (en waarschijnlijk uit Nederland is vertrokken). Nadelen zijn er natuurlijk ook. Het feit dat een aanzienlijk deel van de migranten uit Midden- en Oost-Europa zich niet inschrijft in de GBA is het belangrijkste knelpunt. Daardoor blijven meer tijdelijke vormen van arbeidsmigratie onderbelicht die vooral lokale overheden voor nieuwe integratieopgaven stellen (Engbersen 2012). Tevens beperkt het onderzoek zich per definitie tot Nederland, al levert het onderzoek wel interessante gezichtspunten op door de vergelijking van de blijvers en de vertrekkers. Binnen het EUR-onderzoek behoren ook degenen die Nederland hebben verlaten tot de doelpopulatie, maar het bleek ingewikkeld om hier respons te halen (vanwege verouderde telefoonnummers en email-adressen).

Naast de omvang speelt ook de mogelijke selectiviteit van de uitval een rol bij de beoordeling van panelbestanden. Het is niet eenvoudig te beoordelen hoe groot de selectiviteit nu precies is. De uitval heeft deels te maken met selectieve nonrespons van degenen die nog in Nederland wonen en voor een ander deel met het vertrek van migranten uit Nederland. De precieze effecten van beide factoren zijn moeilijk te bepalen. Waar beide studies wel duidelijke indicaties voor leveren is dat in de tweede golf zich vestigende migranten sterker zijn vertegenwoordigd. Dit kan een gevolg zijn van selectieve nonrespons, maar aannemelijk lijkt dat dit ook de feitelijke situatie in de groepen weerspiegelt. Uit verschillende indicatoren blijkt dat meer permanente vestiging belangrijker wordt naarmate de verblijfsduur toeneemt. Ook raken de migranten meer ingebed, blijkend uit onder meer een betere beheersing van het Nederlands. Het grotere aandeel gezinsmigranten wijst eveneens op een langer verblijfsperspectief van migranten die deel uitmaken van de tweede golf.

Op het terrein van dataverzameling onder migranten uit Midden- en Oost-Europa kunnen nog een aantal belangrijke stappen worden gezet. Twee zaken zijn nastrevenswaardig. Allereerst de opbouw van een adequate data infrastructuur voor deze groepen. Dat begint met het nadenken over op welke wijze surveys onder deze groepen kunnen worden ingericht. Vanwege het feit dat een deel van de doelpopulatie niet ingeschreven staat in de GBA, zal een combinatie van methoden moeten worden toegepast. Daarbij kan worden gedacht aan een steekproef in de GBA, het verkennen van de mogelijkheden om het werknemersbestand als kader te gebruiken voor degenen die niet staan ingeschreven in de GBA, maar wel in de belastinggegevens staan geregistreerd en hoe, voor de resterende groep, sneeuwballsampling of respondent driven sampling kan worden toegepast. Nu worden methoden naast elkaar gebruikt, belangrijk is om ze te gaan integreren. De nieuwe infrastructuur moet eveneens leiden tot panelgegevens. Dit betekent dat bij aanvang nagedacht moet worden over op welke wijze mensen opnieuw benaderd kunnen worden, welke acties nodig zijn om hen in het vizier te houden en welke media aangewend kunnen worden voor herbenadering en welke privacy-issues hieraan verbonden zijn. Dergelijk onderzoek is arbeidsintensief en kostbaar. Het zou mooi zijn als deze notitie het startpunt zou

kunnen zijn voor universiteiten, planbureaus en overheden om de krachten te bundelen en middelen bijeen te brengen voor de opbouw van een goed informatiesysteem over EU-arbeidsmigranten. Zo'n informatiesysteem zou zich niet hoeven te beperken tot arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa, maar ook aandacht kunnen schenken aan de groeiende groep arbeidsmigranten uit Zuid-Europa (Spanje, Griekenland en Italië).

Bijlage Vergelijking paneluitval en paneldeelname in SCIP onderzoek

Tabel B.1
Verdeling naar geslacht van paneluitval en panel deelname naar etnische herkomst

respondenten naar migranten- groep en geslacht	weigering verder deel te nemen %	langer dan 4 jaar in NL %	uit de GBA %	panel uitval door non- respons in golf 2 %	totaal panel uitval %	panel sample (deelname golf 1 + 2) %	test op verdeling tussen total panel uitval en panel sample χ^2 df p
Polen							
Poolse mannen	58,0	65,0	67,1	48,6	58,0	39,4	
Poolse vrouwen	42,0	35,0	32,9	51,4	42,0	60,6	
totaal Polen	100 (n = 119)	100 (n = 100)	100 (n = 146)	100 (n = 176)	100 (n = 498)	100 (n = 376)	29,87 1 0,00
Bulgaren							
Bulgaarse mannen	44,6	67,3	49,6	42,1	47,2	43,3	
Bulgaarse vrouwen	55,4	32,7	50,4	57,9	52,8	56,7	
totaal Bulgaren	100 (n = 65)	100 (n = 49)	100 (n = 146)	100 (n = 95)	100 (n = 299)	100 (n = 157)	0,61 1 0,43
Turken							
Turkse mannen	62,9		61,3	46,0	56,6	56,3	
Turkse vrouwen	37,1		38,7	54,0	43,3	43,8	
totaal Turken	100 (n = 167)	100 (n = 2)	100 (n = 124)	100 (n = 113)	100 (n = 366)	100 (n = 464)	0,01 1 0,929

Bron: RU/uu/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13)

Tabel B.2

Gemiddelde leeftijd (in jaren) en verblijfsduur in Nederland (in maanden) van paneluitval en panel deelname naar etnische herkomst.

	panel uitval gemiddelde	SD	panel sample gemiddelde	SD	t	df	p
leeftijd in jaren							
Polen	31,2	9,1	32,1	9,1	-1.41	868	.160
Bulgaren	30,7	10,0	29,9	9,2	.81	453	.421
Turken	29,2	7,9	29,3	7,4	-.26	822	.797
verblijfsduur ten tijde van golf 1 in maanden							
Polen	34,0	33,9	24,9	13,9	4.73	806	.000
Bulgaren	17,1	24,5	10,9	8,8	2.98	408	.003
Turken	10,3	4,6	10,8	5,0	-1.56	822	.119

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13)

Tabel B.3

Verdeling naar opleidingsniveau van paneluitval en panel deelname naar etnische herkomst

respondenten naar migranten- groepen opleiding	weigering verder deel te nemen %	langer dan 4 jaar in NL %	uit de GBA %	panel uitval door non- respons in golf 2 %	totaal panel uitval %	panel sample (deelname golf 1 + 2) %	test op verdeling tussen total panel uitval en panel sample			
							χ^2	df	p	
Polen										
(minder dan) primair onderwijs en lager secundair onderwijs	14,5	8,1	7,0	7,2	8,0	3,8				
(hoger) secundair onderwijs	54,5	55,1	46,5	46,1	49,2	51,9				
tertiair onderwijs	30,9	36,7	46,5	46,6	42,8	44,4				
totaal Polen	(n = 110) 100,0	(n = 98) 100,0	(n = 142) 100,0	(n = 178) 100,0	(n = 486) 100,0	(n = 372) 100,0	9,11	4	0,06	
Bulgaren										
(minder dan) primair onderwijs en lager secundair onderwijs	75,8	79,6	53,2	40,4	55,7	54,7				
(hoger) secundair onderwijs	12,9	14,3	29,8	44,7	30,5	32,5				
tertiair onderwijs	11,3	6,1	16,5	14,9	13,9	12,7				
Bulgaren	(n = 62) 100,0	(n = 49) 100,0	(n = 121) 100,0	(n = 94) 100,0	(n = 295) 100,0	(n = 157) 100,0	2,08	4	0,72	
Turken										
(minder dan) primair onderwijs en lager secundair onderwijs	44,3		44,3	40,6	42,6	45,7				
(hoger) secundair onderwijs	26,9		14,5	27,4	24,0	30,2				
tertiair onderwijs	28,7		41,1	31,9	33,3	24,1				
Turken	(n = 167) 100,0	(n = 2) 100,0	(n = 124) 100,0	(n = 113) 100,0	(n = 366) 100,0	(n = 464) 100,0	13,20	4	0,01	

Bron: RU/uu/scp/cbs (scip-nl '11 en '13)

Tabel B.4

Verdeling naar belangrijkste bezigheid van paneluitval en panel deelname naar etnische herkomst

respondenten naar migrantengroep en belangrijkste bezigheid	weigering verder deel te nemen	Langer dan 4 jaar in NL	uit de GBA	panel uitval door		panel sample (deelname golf 1 + 2) %	test op verdeling tussen total panel uitval en panel sample	
				non-respons in golf 2	totaal panel uitval %		χ^2	df
Polen								
werkend	81,4	83,3	77,8	80,4	79,8	78,1		
werkloos	9,3	16,7	8,3	6,7	7,9	7,5		
in opleiding	5,9	0,0	5,6	2,2	3,6	3,7		
anders	3,4	0,0	8,3	10,6	8,7	10,7		
totaal Polen	(n = 118)	(n = 99)	(n = 144)	(n = 179)	(n = 495)	(n = 375)	1,00	3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		.800
Bulgaren								
werkend	53,4	62,5	35,3	38,0	42,7	32,0		
werkloos	37,9	31,3	34,5	25,0	30,6	41,2		
in opleiding	5,2	2,1	27,7	34,8	23,6	19,0		
anders	3,4	4,2	2,5	2,2	3,1	7,8		
totaal Bulgaren	(n = 58)	(n = 48)	(n = 119)	(n = 92)	(n = 288)	(n = 153)	11,87	3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		.008
Turken								
werkend	34,7		37,9	39,3	35,1	44,6		
werkloos	38,3		21,0	25,0	31,5	30,0		
in opleiding	19,2		31,5	18,8	21,9	10,3		
anders	7,8		9,7	17,0	11,5	15,1		
totaal Turken	(n = 167)	(n = 2)	(n = 124)	(n = 112)	(n = 365)	(n = 464)	24,42	3
	100,0		100,0	100,0	100,0	100,0		.000

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCP-NL '11 en '13)

Literatuur

- Dagevos, J (red.) (2011). *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Diehl, C., M. Gijsberts, A. Güveli, M. Koenig, C. Kristen, M. Lubbers, F. McGinnity, P. Mühlau, L. Platt, F. van Tubergen (2015). *Socio-Cultural Integration Processes of New Immigrants in Europe (scip) – Data file for download*. GESIS Data Archive, Cologne.
- Engbersen, G., M. Ilies, A.S Leerkes, E.Snel en R. van der Meij (2011). *Arbeidsmigratie in vieren. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Engbersen, G. (2012). Arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa en de implicaties voor integratiebeleid. In: Jan Willem Holtslag, Monique Kremer en Erik Schrijvers (red), *In betere banen, De toekomst van arbeidsmigratie in de Europese Unie* (p. 105-121). Den Haag: WRR.
- Engbersen, G., A.S. Leerkes, L. Grabowska-Lusinska, E. Snel en J. Burgers (2013). On the differential attachments of migrants from Central and Eastern Europe: a typology of labour migration. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 39, nr. 6, p.1-23.
- Engbersen, G. en E. Snel (2013) Liquid migration: dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows. In: B. Glorius, I. Grabowska-Lusińska en A. Rindoks (red.), *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. (p. 21-40). Amsterdam: Amsterdam University.
- Engbersen, G., J. Jansen, M. Faber, A.S. Leerkes en E. Snel (2014) *Migratiepatronen in dynamisch perspectief*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2013). *Nieuw in Nederland. Het leven van Bulgaren en Polen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2014). Beheersing van de Nederlandse taal onder recente migranten uit nieuwe eu lidstaten en traditionele migratielanden. In: *Sociologie*, jg. 10, p. 27-48.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2015). *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gresser, A. en D. Schacht (2015). *scip Survey - Methodological Report*. Konstanz: www.scip-info.org.
- Heijden, P.G.M. van der, M. Cruyff en G. van Gils (2013). *Aantallen geregistreerde en niet-geregistreerde burgers uit MOE-landen die in Nederland verblijven. Rapportage schattingen 2009 en 2010*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Jasso, G., et al. (2000). The New Immigrant Survey Pilot (NIS-P). In: *Demography*, jg. 37, p. 127-13.
- Lubbers, M. en M. Gijsberts (2013). Een vergelijking van de arbeidsmarktpositie van Polen en Bulgaren voor en migratie naar Nederland. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 88, nr. 426-446.
- Snel, E., M. Faber en G. Engbersen (2013), De maatschappelijke positie van Midden- en Oost-Europese arbeidsmigranten. In: *Justitiële Verkenningen*, jg. 6, nr. 13, p. 61-76.
- Snel, E., M. Faber en G. Engbersen (2014). Civic Stratification and Social Positioning: CEE Labour Migrants without a Work Permit. *Population, Space and Place*, online: 11 februari 2014.
- Snel, E., M. Faber, M. van Ostaijen en G. Engbersen (2014). *Footloose migranten in beeld*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9

Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning (2014).* Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt (2014).* Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland (2013).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken (2014).* Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands (2014).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4 (elektronische publicatie)
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010 (2014).* Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie (2014).* Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2

- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-9 *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries* (2014). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 3770 681 9 (elektronische publicatie)
- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2 (elektronische publicatie)
- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3
- 2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort. ISBN 978 90 377 0711 3 (elektronische publicatie)
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7 (elektronische publicatie)
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderen mishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8 (elektronische publicatie)
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1

- 2014-23 *Living with intersexe/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9 (elektronische publicatie)
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5 (elektronische publicatie)
- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-28 *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners* (2015). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0723 6 (elektronische publicatie)
- 2014-30 *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers.* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6 (elektronische publicatie)
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
- 2014-33 *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
- 2014-34 *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0
- 2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
- 2014-36 *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
- 2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (scp), Marion van den Brakel (cbs) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
- 2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
- 2014-39 *Armoedesignalement 2014* (2014). ISBN 978 90 377 0730 4

- 2014-40 *Kostenverschillen in de jeugdzorg. Een verklaring van verschillen in kosten tussen gemeenten* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)
- 2014-41 *De hoofdzaken van het Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 0692 5
- 2014-43 *Culturele activiteiten in 2012: bezoek, beoefening en steun* (Het culturele draagvlak, deel 13) (2014). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0736 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid.* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)
- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR) ISBN 978 90 377 0744 1

Overige publicaties

Burgerperspectieven 2014 | 1 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4

Burgerperspectieven 2014 | 2 (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4

Burgerperspectieven 2014 | 3 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6

Burgerperspectieven 2014 | 4 (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9

Burgerperspectieven 2015 | 1 (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.).

ISBN 978 90 377 0734 2.

Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.